

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

**МАРЕНИЧ Т.Г., Д.Е.Н., ПРОФЕСОР,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

У статті доведено, що об'єктом моделювання можуть виступати не тільки окремі елементи системи бухгалтерського обліку, а й сама система у цілому. Розглянуто, що моделі обліку на макрорівні передбачають комплексну характеристику складових облікової системи, критеріїв її формування та функціонування під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

In the article it is proved that for modeling object can serve not only the individual elements of the accounting system, and the system in General. Considered that the accounting model at the macro level provide a comprehensive description of the components of the accounting system, the criteria for its formation and functioning under the influence of factors of internal and external environment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Система бухгалтерського обліку будь-якої країни формується під впливом різноманітних чинників (історичних, соціальних, географічних, релігійних тощо) і є результатом розвитку соціально-економічного, суспільно-правового та політичного середовища. При цьому посилення міжнародних зв'язків, глобалізаційних процесів в економіці потребують гармонізації та стандартизації бухгалтерського обліку. Тому в багатьох країнах спостерігається подібність моделей обліку.

В той же час в обліковій практиці різних держав світу існують розбіжності, які в кінцевому підсумку впливають на показники прибутковості компаній. Навіть там, де правила бухгалтерського обліку у цілому подібні, окремі деталі можуть суттєво відрізнятись. Так, в США фінансова оренда трактується як операція, при якій практично всі ризики і винагороди передаються від орендодавця до орендаря. У Великобританії опис фінансової оренди в принципі такий самий, як і в США, однак не має такої деталізації. В Іспанії фінансовою орендою вважаються тільки такі угоди, умови яких передбачають можливість майбутнього придбання орендованого обладнання. У Швеції фінансовою орендою вважаються тільки угоди, в яких наступна покупка орендованого обладнання є обов'язковою [14, с. 11-12]. Таким

чином, спектр вимог по капіталізації при фінансовій оренді достатньо широкий. Незважаючи на відмінності, важливим є узагальнення найбільш істотних характеристик систем бухгалтерського обліку різних країн, які проявляються в облікових моделях. Це дозволить виявляти проблеми в теорії та практиці бухгалтерського обліку, удосконалити діючу бухгалтерську методологію для майбутнього розвитку науки й професії в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування моделей і методу моделювання в бухгалтерському обліку висвітлювали у своїх працях як вітчизняні вчені: В.М. Жук, Ф.Ф. Бутинець, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець, М.М. Шигун та ін., так і зарубіжні дослідники: Я.В. Соколов, О.Д. Шеремет, В.Б. Івашкевич та ін. Провідні теоретики і практики бухгалтерського обліку обґрунтовували можливості застосування моделювання в дослідженні об'єктів, предмету, методу бухгалтерського обліку, при формуванні облікової політики на рівні підприємства. Водночас низка положень, пов'язаних з моделюванням системи бухгалтерського обліку в національному масштабі залишаються не розкритими і потребують подальшого розгляду.

Мета статті – аналіз існуючих моделей обліку, які відображають найбільш істотні особливості становлення та розвитку національних систем бухгалтерського обліку на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словник сучасної економіки дає таке визначення: модель – логічний або математичний опис компонентів і функцій, які відображають суттєві властивості об'єкта чи процесу, що моделюється. Загальноприйнятої єдиної класифікації моделей не існує. Розрізняють матеріальні або речові моделі, знакові (графічні і математичні), матеріально-ідеальні, словесний опис об'єкта (явища, процесу) [1, с. 300]. А моделювання розглядається в двох аспектах: як дослідження об'єктів пізнання на моделях, і як побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів та явищ, а також об'єктів, що передбачаються (конструюються) [1, с. 299].

В Економічній енциклопедії зазначено, що модель – це матеріальний або уявний об'єкт, який у процесі дослідження реального об'єкта замінює його таким чином, що дослідження об'єкта-замінника дає нові знання про об'єкт-оригінал. Модель є інструментом дослідження об'єкта через його опосередковане пізнання за допомогою об'єкта-замінника. Саме ця властивість методу

моделювання визначає особливі форми використання абстракцій, аналогій, припущень, гіпотез, а також способи створення й розвитку теорій побудови моделей, інструментарію дослідження об'єкта [2, с. 453].

У цілому моделювання вважається могутнім знаряддям наукового пізнання і вирішення практичних завдань, широко використовується як в науці, так і в багатьох галузях виробничої діяльності. Як загальнонауковий метод дослідження, моделювання застосовується і в теорії та практиці бухгалтерського обліку.

Систематизація наукових публікацій дає змогу виділити найбільш актуальні проблеми моделювання в бухгалтерському обліку: питання теорії облікового моделювання, моделювання бухгалтерського обліку для цілей управління, розробки моделей балансу і звітності, моделювання організації бухгалтерського обліку та облікової політики, моделей інформаційних технологій і комп'ютеризації бухгалтерського обліку, моделювання нормативного обліку витрат і калькулювання. Крім того моделювання в бухгалтерському обліку розглядається на мікро- та макрорівнях. Рівень макромоделювання пов'язаний з порівняльною характеристикою світових моделей бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Науковці вивчають також проблеми застосування математичних методів при моделюванні бухгалтерського обліку, податковому моделюванні, обліковому моделюванні операцій з інвестиціями, моделюванні руху оборотних активів та грошових коштів, моделюванні фінансових результатів, моделюванні обліку для цілей контролю [3].

До облікових моделей, на основі яких можна вивчити суть бухгалтерського обліку як інформаційної системи і як виду професійної діяльності, відносять Т-рахунок, журнал реєстрації господарських операцій, оборотно-сальдову відомість, пробний баланс, форми первинних документів та облікових реєстрів та ін. [3].

За Я.В. Соколовим моделювання – це метод бухгалтерського обліку, що дозволяє вивчати факти господарського життя і господарські процеси не прямо і безпосередньо, а через навмисно створені ним образи та описи – символи [4]. І далі: «Слід зазначити, що деякі фахівці в галузі обліку трактують моделювання як специфічно новий додатковий елемент бухгалтерського методу. Перелік цих елементів вони просто доповнюють моделюванням. Однак таке трактування помилкове. Моделювання не додатковий

елемент, а новий більш важливий аспект, що дозволяє глибше і детальніше розглянути проблеми бухгалтерського обліку» [4].

Подібно трактує визначення методу бухгалтерського обліку Ю. Кузьмінський, як послідовне застосування пар методів: документації та інвентаризації, оцінки і калькуляції, рахунків та подвійного запису, балансу та звітності, для моделювання предмета і відображення інформації про нього [5].

В.М. Жук розглядає моделювання в бухгалтерському обліку як комплексне застосування його методів та наукових підходів для відображення господарських процесів й явищ не прямо чи безпосередньо, а через специфічно створені символи та описання [6, с. 123]. Моделювання, на думку вченого, включає розробку методик як впорядкованої системи застосування методів бухгалтерського обліку для відображення певного процесу чи явища, та методичних рекомендацій як сукупності алгоритмів, що визначають послідовність реалізації методик.

Математичні описові моделі теж використовуються в бухгалтерському обліку. Велш Глен А. і Шорт Деніел Г. зазначають, що основою основ усього облікового процесу є облікова формула бухгалтерського балансу: Активи = Зобов'язання + Капітал власників. Це бухгалтерське рівняння, на думку вчених, є одночасно алгебраїчною та економічною моделлю. Як алгебраїчна, вона може бути представлена по різному, наприклад, Активи – Зобов'язання = Капітал. Як економічна модель, вона використовується для загального економічного опису бухгалтерської діяльності, який дає змогу реєструвати кожну операцію методом подвійного запису [7, с. 64]. Згідно з цією моделлю для кожної відображеної в обліку операції чи події мають зберігатися дві рівності: 1) активи дорівнюють сумі зобов'язань і капіталу власників; 2) дебити дорівнюють відповідним кредитам [7, с. 124].

Бухгалтерські рівняння можна застосовувати і для інших звітних форм. Облікова формула звіту про прибутки та збитки має такий вигляд: виторг (виручка) – витрати = дохід [7, с. 35]. Облікова модель звіту про зміни у фінансовому стані підприємства така: джерела грошей (надходження) – використання грошей (виплати) = зміни у сумі наявних грошей (збільшення чи зменшення) [7, с. 42].

У бухгалтерському обліку використовуються різні моделі при оцінці активів після їх визнання. Так, МСБО 16 «Основні засоби» рекомендує суб'єкту господарювання обирати своєю обліковою

політикою або модель собівартості, або модель переоцінки. Після визнання активом, об'єкт основних засобів необхідно обліковувати за його собівартістю за мінусом накопиченої амортизації та будь-яких накопичених збитків від зменшення корисності. Якщо справедливу вартість об'єкта основних засобів можна достовірно визначити, то після визнання його активом, цей актив слід обліковувати за переоціненою сумою, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки за мінусом подальшої накопиченої амортизації та подальших накопичених збитків від зменшення корисності.

Моделювання організації бухгалтерського обліку ґрунтовно розкрито у працях М.М. Шигун. Як вважає автор, моделювання в організації бухгалтерського обліку охоплює процеси створення або вибору моделей форм організації та форм ведення обліку, структури облікової служби, розподілу облікових функцій, процедури вибору облікової політики, формування схем і графіків документообороту, вибору форм, методів і процедур бухгалтерського контролю та інших елементів [8]. Наявність елементів (складових) організації бухгалтерського обліку створює широкі можливості для моделювання системи бухгалтерського обліку на рівні її організації. На думку М.М. Шигун суб'єкти господарювання здійснюють вибір між шістьма видами форм організації обліку та шістьма видами форм ведення обліку, що становлять 36 теоретично можливих моделей організації обліку на вітчизняних підприємствах при різних варіантах поєднання форм організації та форм ведення обліку. Разом з тим, зауважує автор, в обліковій практиці реально використовується тільки 23 моделі [8].

На думку В.М. Жука, помилково вважається (і це до певної міри закріплено законодавством), що моделювання має здійснюватись у практичному сегменті обліку власниками та менеджерами підприємств [6, с. 124]. Вчений розглядає моделювання як важливу складову розвитку теорії й практики бухгалтерського обліку, яка передбачає, окрім іншого, і розробку методик й методичних рекомендацій (описань) [6, с. 123]. Дослідник говорить про два основних аспекти моделювання (методичного забезпечення): облікова політика стосовно фінансового обліку та облікові моделі стосовно управлінського обліку [6, с. 120]. При цьому розробка методик (як впорядкованої системи застосування методів обліку для відображення певного процесу чи явища), або методичних рекомендацій (як сукупності алгоритмів, що визначають послідовність реалізації методик) є важливою та невід'ємною складовою інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку [6, с. 124].

В той же час В.М. Жук прогнозує модель розвитку глобальної системи обліку (а, отже, і національних) на теоретичних доктринах інституціональної теорії, концепції сталого розвитку, принципах синергетичної теорії [6, с. 63]. Запропонована модель розвитку бухгалтерського обліку пояснює, на думку автора, взаємозв'язок та поєднує процеси конвенгерції й адаптування МСФЗ [6, с. 61]. Тобто, МСФЗ розглядаються як інтернаціональна модель регулювання бухгалтерського обліку.

В.В. Євдокимов стверджує, що основним завданням моделювання системи бухгалтерського обліку є дії, пов'язані зі збором, обробкою даних та їх узагальненням у вигляді облікової інформації, сутність якої має відповідати вимогам релевантності та потребам і запитам користувачів [9].

Як видно, моделювання в основному стосується окремих елементів облікової системи та облікової політики конкретного підприємства. Безумовно облікові моделі на рівні підприємства дозволяють визначити найбільш доцільні, оптимальні методичні прийоми бухгалтерського обліку для підвищення якості інформації, покращення процесів підготовки і прийняття рішень, прогнозування результатів господарської діяльності та шляхів удосконалення бухгалтерського обліку в рамках окремого суб'єкта господарювання. Проте виявлення найбільш істотних характерних рис і особливостей систем бухгалтерського обліку у світовому масштабі в умовах глобалізації створює передумови для вирішення існуючих проблем у сфері теорії та практики бухгалтерського обліку.

Можна дійти висновку, що метод моделювання та моделі широко застосовуються в бухгалтерському обліку. Окремо зосередимо увагу на облікових моделях на рівні країн світу. При цьому, насамперед, слід уточнити два поняття як «система» та «модель». Обліковою системою ми називаємо сукупність методологічних, методичних, організаційних, техніко-технологічних, економічних засобів і методів, інструментів і важелів впливу на одержання та перетворення економічної інформації, що дає змогу на основі вхідного масиву даних одержати вихідні облікові показники, які необхідні для складання звітних форм, планування, аналізу, контролю, прийняття рішень зовнішніми і внутрішніми користувачами [10, с. 25]. Незалежно від стану соціально-економічного, суспільно-правового та політичного середовища кожної країни елементи системи бухгалтерського обліку залишаються незмінними. Можуть

змінюватися лише діяльність суб'єкта, техніка ведення бухгалтерського обліку, запити користувачів економічної інформації, з'являтися нові об'єкти та правила їх обліку, що буде визначати методологічні відмінності бухгалтерського обліку в різних країнах, тощо. Отже, передусім мова буде йти про модель бухгалтерського обліку, а не вдосконалення облікової системи.

При розгляді питання організації бухгалтерського обліку в різних країнах вчені виділяють такі організаційні моделі обліку: англосаксонська, континентальна, південноамериканська, інтернаціональна модель ООН [11, с. 333-335; 12, с. 206-207]. Здебільшого в економічній та обліковій літературі організаційні моделі та системи обліку чітко не розмежовують і класифікують за суб'єктивно-географічною ознакою. Так Ф.Ф. Бутинець характеризує такі системи обліку: британо-американську, континентальну, південно-американську [13, с. 561]. Системи бухгалтерського обліку групують і за іншими ознаками: сферами впливу, загальною економічною ситуацією в країні, регулюванням бухгалтерського обліку, кількістю регіонів тощо [14]. Проте для кожної країни характерна своя власна модель бухгалтерського обліку, риси якої обумовлені історичними факторами розвитку, економічними, правовими й соціальними особливостями. Моделі відрізняються за спрямованістю бухгалтерського обліку, законодавчою базою, що регулює його організацію та порядок ведення, вимогами до розкриття інформації у фінансовій звітності, підходами до оцінки активів, доходів, витрат, зобов'язань тощо. За загальними ознаками конкретного прояву названих та інших характеристик моделі бухгалтерського обліку прийнято розподіляти на європейську, англо-американську, південноамериканську, африканську, ісламську. В.М. Метелиця зазначає, що національні особливості Італії, Франції, Німеччини, Росії зумовили формування континентальної (європейської) моделі обліку. Для неї характерними є наступні особливості: 1) консерватизм і відчуження нових принципів обліку; 2) сильний державний вплив на розробку облікової політики; 3) уніфікація та стандартизація облікових процедур і застосування єдиного плану рахунків і форм звітності; 4) орієнтація системи обліку на задоволення потреб контролюючих, зокрема податкових, служб [15, с. 78].

Англomовні країни (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія) сформували англо-американську (британо-американську) модель обліку, в основі якої лежить не державне

регулювання, а виключно професійний підхід: 1) гнучкість облікової політики; 2) орієнтація звітної інформації на потреби інвесторів, кредиторів, банків; 3) застосування загальноприйнятих ГААР (Generally Accepted Accounting Principles) [15, с. 78].

Територіальне розміщення і культурні традиції сформували цілу низку інших моделей обліку в різних регіонах світу: південноамериканська (орієнтована на високий рівень інфляційних процесів – Аргентина, Бразилія, Болівія, Перу), африканська (жорстка державна облікова політика, країни Африки), ісламська (значний релігійний вплив, країни Близького Сходу) [15, с. 79].

Ряд вчених до моделей бухгалтерського обліку відносять існуючі моделі – англо-американську, континентальну, перехідну – соціалістичну та новосформовану – ісламську [16]. Авторами обґрунтовано економічні характеристики кожної з моделей, висвітлено особливості розвитку бухгалтерського обліку в різних ментальних умовах та визначено вплив релігійного фактору на елементи системи бухгалтерського обліку крізь призму соціально-економічних відносин.

Висновки. Таким чином, моделювання, як загальнонауковий метод дослідження, широко використовується в теорії та практиці бухгалтерського обліку. Об'єктом моделювання можуть виступати не тільки окремі елементи системи бухгалтерського обліку, а й сама система у цілому. Практичними завданнями моделювання системи бухгалтерського обліку є аналіз та виявлення можливих комбінацій взаємозв'язків її складових для забезпечення виконання головної мети бухгалтерського обліку з урахуванням різних облікових теорій економічного та юридичного характеру.

Моделі обліку на макрорівні передбачають комплексну характеристику складових облікової системи, критеріїв її формування та функціонування під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. Оскільки складові системи є незмінними в будь-якій країні, доречно особливості національних систем бухгалтерського обліку пов'язувати з моделями обліку.

Виявлення та узагальнення світових облікових моделей в умовах глобалізаційних процесів створює підґрунтя для удосконалення концепцій бухгалтерського обліку, вибору найбільш доцільних рішень сучасних проблем і завдань бухгалтерського обліку. Аналіз особливостей розвитку світових моделей обліку сприяє пошуку напрямів удосконалення вітчизняної бухгалтерської методології.

Література.

1. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь /Словарь современной экономической науки/ И.А. Лопатников. – М.: Издательство «АВФ», 1996. – 704 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
3. Шигун М.М. Моделювання в наукових публікаціях з бухгалтерського обліку / М.М. Шигун // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/1581>.
4. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.
5. Кузьмінський Ю. Що таке система бухгалтерського обліку? / Ю. Кузьмінський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 6. – С. 8-11.
6. Жук В.М. Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки: Монографія / В.М. Жук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. – 454 с.
7. Велш Глен А. Основы финансового обліку / Велш Глен А., Шорт Деніел Г. / Пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач. – К., 1999. – 943 с.
8. Шигун М.М. Моделювання елементів організації бухгалтерського обліку // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_4/40.pdf.
9. Євдокимов В.В. Моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і практика застосування: [текст]: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.04. / В.В. Євдокимов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/35792.html>.
10. Маренич Т.Г. Сутність бухгалтерського обліку як системи економічного регулювання / Т.Г. Маренич // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 2. – С. 21-26.
11. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посіб./ В.Г. Швець. – К.: Знання – Прес, 2003. – 444 с.
12. Яремко І.Й. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посіб./ І.Й. Яремко. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. – 240 с.
13. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник / Ф.Ф. Бутинець / Вид. 2-е, доп. і перероб. – Житомир: ЖПІ, 2000. – 640 с.
14. Блейк Д. Европейський бухгалтерський учет: справочник / Джон Блейк, Ориол Амаг. – М.: Филинь, 1997. – 400 с.
15. Метелиця В.М. Наукові основи становлення професії бухгалтера: перші етапи / В.М. Метелиця // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 74-80.
16. Євдокимов В.В. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах глобалізації: ісламська модель: Монографія / В.В. Євдокимов, С.Ф. Легенчук, Д.О. Грицишен. – Житомир: ЖДГУ, 2012. – 419 с.